

Ζαν-Φρανσουά Ρεβέλ

Η επανάσταση και η απάτη του ολοκληρωτισμού

και μια συνέντευξη στη Λε Φιγκαρό

ΖΑΝ-ΦΡΑΝΣΟΥΑ ΡΕΒΕΛ

Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΚΑΙ Η ΑΠΑΤΗ ΤΟΥ ΟΛΟΚΛΗΡΩΤΙΣΜΟΥ

και μια συνέντευξη στη *Λε Φιγκαρό*

Μετάφραση-επιμέλεια: Θανάσης Κουραβέλος

Η-ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΚΟ
ΑΘΗΝΑ, ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2015

Τίτλοι πρωτοτύπων: Jean-François Revel, “Revolution and the totalitarian lie”, στο ίδιο *Democracy against itself: the future of the democratic impulse*, The Free Press, Νέα Υόρκη, 1993, σσ. 34-40· “Lionel Jospin and *The Black Book*”, στο ίδιο *Last exit to utopia: the survival of socialism in a post-Soviet era*, Encounter Books, 2009, Νέα Υόρκη & Λονδίνο, σσ. 297-299.

Η μετάφραση έγινε από τα αγγλικά. Όλες οι υποσημειώσεις είναι του επιμελητή.

Προτεινόμενος τρόπος παραπομπής: Ρεβέλ Ζαν-Φρανσουά, *Η επανάσταση και η απάτη του ολοκληρωτισμού*, Η-Εκδόσεις Πολιτειακό, Αθήνα, 2015

Για περισσότερες πληροφορίες: <http://www.politeiako.gr/>

Για τον συγγραφέα

Ο Ζαν-Φρανσουά Ρεβέλ (1924-2006) ήταν Γάλλος φιλόσοφος και δοκιμιογράφος, μέλος της Γαλλικής Ακαδημίας από το 1988 έως τον θάνατό του. Έγραψε μια *Ιστορία της δυτικής φιλοσοφίας* –συγκρίσιμη της ομότιπλης του Μπέρτραντ Ράσελ–, όπως και μελέτες για την τέχνη, την ποίηση, τη γαστρονομία και τη λογοτεχνία. Το 1967 έλαβε μέρος στις βουλευτικές εκλογές με το Σοσιαλιστικό Κόμμα Γαλλίας, χωρίς όμως να εκλεγεί. Κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου έγινε γνωστός ως υπερασπιστής της φιλελεύθερης δημοκρατίας, όταν αρκετοί Γάλλοι συνάδελφοί του επαινούσαν τον κομμουνισμό και τον μαοϊσμό. Αποτέλεσε ιδιαίτερη περίπτωση διανοούμενου, που θύμιζε τον Τζορτζ Όργουελ: καθαρή γραφή, ανάλυση του κομμουνισμού ως μιας θανατηφόρας απειλής για τον σοσιαλισμό και απογοήτευση για την τύφλωση του ανθρώπου από την ιδεολογία. Σταδιακά, και ενώ ποτέ δεν έπαψε να ελπίζει σε μια αναστοχαστική Αριστερά, μετατοπίστηκε από τον φιλελεύθερο σοσιαλισμό στον δημοκρατικό καπιταλισμό, παραμένοντας ωστόσο σταθερά ένας από τους εμβληματικότερους θιασώτες του αντι-ολοκληρωτισμού. Για μια περιεκτική ανασκόπηση της σκέψης του βλέπε Philippe Boulanger, *Jean-François Revel: la démocratie libérale à l'épreuve du XXe siècle* (Ζαν-Φρανσουά Ρεβέλ: η φιλελεύθερη δημοκρατία στη βάση του εικοστού αιώνα), Les Belles Lettres, Παρίσι, 2014.

Στα ελληνικά έχουν κυκλοφορήσει τα εξής έργα του: *Μηδέ ο Μαρξ, μηδέ ο Χριστός* (Εκδόσεις Ράππας, 1971), *Ο πειρασμός του ολοκληρωτισμού* (Εκδόσεις Ράππας, 1976), *Η «θεία χάρις» του κράτους* (Ευρωεκδοτική, 1982), *Πώς οι δημοκρατίες εξαφανίζονται* (Ελληνική Ευρωεκδοτική, 1984).

Η επανάσταση και η απάτη του ολοκληρωτισμού

Ζαν-Φρανσουά Ρεβέλ

ΕΝΑ ΑΠΑΤΗΛΟ ΕΙΔΩΛΟ έχει κυριαρχήσει στην πολιτική, και πιο συγκεκριμένα στην πολιτική κουλτούρα της Αριστεράς, από τον ύστερο δέκατο όγδοο αιώνα: η ιδέα της επανάστασης. Είναι δύσκολο να αναλογιστούμε άλλες παρανοημένες ιδέες που να έχουν προξενήσει τόσο μεγάλη βλάβη και να έχουν συμβάλει τόσο πολύ στην καθυστέρηση της εξέλιξης προς τη δημοκρατία και την ελευθερία σε ολόκληρο τον κόσμο. Εδώ είναι που ανακαλύπτουμε την ολέθρια ιδέα ότι η κοινωνία δεν μπορεί να βελτιωθεί σιγά σιγά, και ότι, αντιθέτως, πρέπει να καταστραφεί και να αναθεμελιωθεί από την κορυφή προς τη βάση. Αυτή η προκατάληψη συνέβαλε στην απαξίωση των σοβαρών και αποτελεσματικών μεταρρυθμίσεων, ενώ οδήγησε στον ναζισμό και τον κομμουνισμό. Δικαιολόγησε την τρομοκρατία.

Η ιδέα της επανάστασης βασίζεται στη βεβαιότητα ότι υπάρχει λύση για την απογοητευτική κατάσταση των πραγμάτων, ότι η λύση είναι μόνο μία και ότι είναι ριζοσπαστική, άμεση και οριστική. Αυτή η βεβαιότητα, με τη σειρά της, βασίζεται στην πίστη ότι η απογοητευτική κατάσταση των πραγμάτων έχει μία, μοναδική και αναγνωρίσιμη αιτία. Αυτή η τρομερή δυστυχία χρειάζεται μια δραστική χειρουργική επέμβαση: μετά όλα θα πάνε καλά. Έτσι, για τα μέλη της Εθνοσυνέλευσης κατά τη διάρκεια της Γαλλικής Επανάστασης, η απάντηση έγκειτο στην καταστροφή της μοναρχίας. Για τους *φιλοσόφους* της Εγκυκλοπαίδειας, ό,τι απαιτούνταν ήταν η εξάλειψη της δεισιδαιμονίας. Ο Μαρξ σκεφτόταν ότι όλα θα πήγαιναν καλά από τη στιγμή που ο καπιταλισμός θα αντικαθίστατο από κάτι άλλο: για τον Ρουσό και τον Προυντόν, η πηγή του κακού εντοπιζόταν στην ατομική ιδιοκτησία. Στο έργο του *Η γενική ιδέα της επανάστασης τον δέκατο ένατο αιώνα* (1851), ο Προυντόν έγραφε: «Θέλω μια ειρηνική επανάσταση, αλλά τη θέλω να είναι ταχεία, αποφασιστική και σαρωτική».¹ Κάτι που ισοδυναμεί με απάτη, εφόσον καμία επανάσταση δεν θα μπορούσε πρακτικά να αλλάξει τις δομές μιας κοινωνίας μέσα σε λίγους μήνες χωρίς αντιδράσεις. Ποτέ δεν υπήρξε επανάσταση που να ήταν ειρηνική και ταυτόχρονα σαρωτική. Η ελευθερία –των άλλων– ανέκαθεν συνιστούσε πρόβλημα για τους επαναστάτες. Το να είσαι επαναστάτης σημαίνει να πιστεύεις ότι απαλλάσσοντας την κοινωνία από κάποιο δεινό ή κάτι σχετικό θα επιφέρεις άμεσα την ευζωία και την κοινωνική ευημερία, τη δικαιοσύνη και την ισότητα. Για την επίτευξη ενός τόσο εξυμνημένου στόχου, κανένα τίμημα δεν μπορεί να είναι ιδιαίτερα υψηλό, είτε σε ανθρώπινες ζωές είτε σε στερήσεις, για μια περίοδο που, σε κάθε περίπτωση, είναι απλώς μεταβατική.

Θα μπορούσε να υπάρχει κάποια αλήθεια σε αυτό, εάν η επαναστατική ιδέα ήταν αληθής. Δυστυχώς, επειδή είναι πάντα ψευδής, και πράγματι δεν θα μπορούσε παρά να είναι εφόσον η βασική της αρχή είναι παράλογη, το ευτυχές τέλος, που θα δικαιολογούσε τις μεταβατικές αγριότητες, δεν φθάνει ποτέ. Η επονομαζόμενη μεταβατική περίοδος σύντομα εξελίσσεται στη μία και μοναδική περίοδο: μια διηνεκής μετάβαση. Επιπλέον, μέσω μιας παράδοξης

¹ Πιερ-Ζοζέφ Προυντόν, *Idée générale de la révolution au XIXe siècle: choix d'études sur la pratique révolutionnaire et industrielle*, Garnier Frères, Παρίσι, 1851, σ. 196: "Je veux la révolution pacifique: mais je la veux prompte, décisive, complète".

διαδικασίας απομίμησης, οι επαναστάτες αναπαράγουν τα ίδια ακριβώς δεινά που ισχυρίζονταν ότι θα εξάλειφαν. Οι Ιακωβίνοι θέλησαν να καταστρέψουν τον απολυταρχισμό και εγκαθίδρυσαν μια δικτατορία εν συγκρίσει με την οποία το παλιό μοναρχικό καθεστώς ήταν φιλελεύθερο. Οι μπολσεβίκοι θέλησαν να τερματίσουν την εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο και εκμεταλλεύτηκαν τους ανθρώπους αγριότερα από οποιοδήποτε προηγούμενο καθεστώς, αλυσοδένοντάς τους σε ένα μη εφαρμόσιμο οικονομικό σύστημα για το οποίο εκατομμύρια θυσιάστηκαν. Οι ριζοσπάστες του 1968 ισχυρίστηκαν ότι είναι εναντίον του ιμπεριαλισμού, υπέρ της ευδοκίμησης της προσωπικής ελευθερίας, εναντίον όλων των μορφών καταπίεσης – και εστίασαν τις επιθέσεις τους στις δημοκρατίες, υιοθετώντας ως μοντέλο τους τον ξεμωραμένο και αιμοδιψή ολοκληρωτισμό του Μάο Τσετούνγκ.

Ένα από τα χαρακτηριστικότερα γνωρίσματα του σοβιετικού συστήματος είναι ότι για εβδομήντα χρόνια έκανε τα ακριβώς αντίθετα από ό,τι υποστήριζε ότι επρόκειτο να κάνει. Ωστόσο, αυτή είναι η ίδια η ουσία του λενινισμού. Ο Λένιν διακήρυξε ότι το σύνολο της πολιτικής εξουσίας θα εκχωρούνταν στα εργατικά συμβούλια (τα σοβιέτ): στη συνέχεια όμως επέβαλε την κυριαρχία του ενός κόμματος, μια πολιτική τερατωδία για την οποία πρέπει να του αποδοθούν όλα τα εύσημα: το «προλεταριακό κόμμα» που μεταμορφώθηκε σε ό,τι χειρότερο είχε ποτέ συμβεί στο προλεταριάτο, μεταχειριζόμενο τους εργάτες ασύγκριτα χειρότερα από οποιοδήποτε αφεντικό.

Ο Λένιν ρωτήθηκε κάποτε: μπορούν οι εργάτες να διευθύνουν το κράτος; «Κάθε νοήμων άνθρωπος», απάντησε, «γνωρίζει ότι αυτά είναι παραμύθια».² Ισχυριζόταν ότι σέβεται τη θέληση των «μαζών» και τη δημοκρατία, αλλά διέλυσε βίαια τη Συντακτική Συνέλευση τον Ιανουάριο του 1918, επειδή οι «μάζες» δεν είχαν εκλέξει μια μπολσεβίκικη πλειοψηφία. Αυτές ήταν οι πρώτες και τελευταίες ελεύθερες εκλογές στη Σοβιετική Ένωση, με πραγματικά κόμματα να ανταγωνίζονται για τις ψήφους. Ο Λένιν ισχυριζόταν ότι μιλάει για λογαριασμό των ανθρώπων, αλλά τους συνέτριψε. Στο όνομα της ελευθερίας δημιούργησε την Τσεκά, τον πρόδρομο της Κα Γκε Μπε. Η κρατική τρομοκρατία και τα στρατόπεδα συγκέντρωσης ξεκίνησαν με τον Λένιν· ο Στάλιν τα συστηματοποίησε. Ενώ ισχυριζόταν ότι είναι εχθρός του καπιταλισμού, ο Λένιν επιβίωσε χάρη σε αυτόν, αμέσως μόλις, εξαιτίας της ευφυούς διαχείρισής του, η σοβιετική οικονομία έφθασε να καταρρεύσει. Οι επίγονοί του, όπως και ο ίδιος, αντιλήφθηκαν την οικονομική πολιτική ως επινόηση μεθόδων παρασιτισμού εις βάρος της Δύσης. Αποκήρυξε τον ιμπεριαλισμό, αποκαλώντας τον «το ανώτατο στάδιο του καπιταλισμού», την ίδια ακριβώς στιγμή που οι καπιταλιστικές αυτοκρατορίες εγκαινίαζαν τη διαδικασία αποαποικιοποίησης. Από τη μεριά του, ο Λένιν υπήρξε ο πρωτεργάτης της τελευταίας αποικιακής αυτοκρατορίας. Κήρυξε τον διεθνισμό, αλλά έκλεισε τα σύνορα της χώρας του. Ισχυριζόταν ότι είναι υπέρ του αφοπλισμού, αλλά ακολούθησε μια πολιτική φρενήρους υπερεξοπλισμού, όπως και οι επίγονοί του. Στη διεθνή διάσκεψη για τον αφοπλισμό στη Γενεύη το 1922, ο Λένιν διέταξε τον επικεφαλής της ρωσικής αντιπροσωπείας να προτείνει ένα εκτεταμένο πρόγραμμα εξοπλιστικών περικοπών. Ο

² Βλαδίμηρος Ίλιτς Λένιν, «Το II Πανρωσικό Συνέδριο των Μεταλλωρύχων 25 του Γενάρη – 2 του Φλεβάρη 1921, Μέρος Α΄, στο Άπαντα, Τόμος 42: Νοέμβρης 1920 – Μάρτης 1921, 5η έκδ., επιμ. Θ. Λιακόπουλος, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1988, σ. 253: «Μήπως ξέρει κάθε εργάτης να κυβερνά το κράτος; Οι πρακτικοί άνθρωποι ξέρουν πως αυτά είναι παραμύθια...».

διαπραγματευτής-σύντροφός του, ένα βετεράνος μπολσεβίκος, δεν έβγαζε νόημα: «Νόμιζα ότι αντιτιθέμεθα στον μικροαστικό πασιφισμό», είπε, «και τώρα πρέπει να τον προωθήσω;». «Μην ανησυχείς σύντροφε», απάντησε ο Λένιν, «αυτό το κάνουμε μόνο για να εξαπατήσουμε και να προκαλέσουμε σύγχυση στους αστούς εχθρούς μας».

Ο Λένιν ως πολιτικός γνώριζε πώς να είναι πραγματιστής, πώς να προσαρμόζεται στις περιστάσεις. Ωστόσο, ο πραγματισμός δεν μπορεί να αποτελεί δικαιολογία για κάθε αντίφαση, ειδικά για έναν άνδρα που ισχυριζόταν ότι οι πολιτικές του πηγάζουν από μια περιεκτική και συνεκτική φιλοσοφία. Η φιλοσοφία του, όπως αναπτύσσεται στα έργα του *Υλισμός και εμπειριοκριτικισμός* (1909) και *Φιλοσοφικά τετράδια* (1914-1916), έγινε, το 1931, επίσημο κρατικό δόγμα και βάση του εκπαιδευτικού συστήματος. Για αυτό ο Λένιν, επιπροσθέτως όλων των άλλων, ευθύνεται και για την πολιτισμική οπισθοδρόμηση της Σοβιετικής Ένωσης, συμπεριλαμβανομένης ειδικά της καταστροφικής εκείνης θέσης ότι υπάρχει μια «αστική επιστήμη» και μια «προλεταριακή επιστήμη», οδηγώντας έτσι κατευθείαν στις απάτες του βιολόγου Λισένκο. Ο Λένιν άλλαζε διαρκώς ρότα, ενώ συνέχιζε να υποστηρίζει ότι ο μαρξισμός είχε μορφοποιηθεί από τη σφυρηλάτηση ενός και μοναδικού κομματιού ατσαλιού, από το οποίο κανένα σημαντικό τμήμα δεν μπορούσε να αποκολληθεί χωρίς να εγκαταλειφθεί ταυτόχρονα η αντικειμενική του αλήθεια.

Η πιο εξωφρενική ασυνέπεια του Λένιν υπήρξε αναντίρρητα το χάσμα μεταξύ της θεωρίας του για το κράτος και της πραγματικής, πρακτικής υλοποίησής της. Τον Αύγουστο και τον Σεπτέμβριο του 1917, έγραψε ένα μικρό βιβλίο λέγοντας στους φίλους του ότι επρόκειτο για μια σπουδαία διακήρυξη: *Κράτος και επανάσταση*. Εδώ διατύπωσε την περίφημη θέση του για την «εξασθένιση του κράτους». Ύστερα από τις συνήθεις επιθέσεις του στους διάφορους «απατεώνες», τους «προδότες του προλεταριάτου» και τους σοσιαλδημοκράτες που πάσχουν από «κοινοβουλευτικό κρετινισμό», ο Λένιν υποστηρίζει ότι η αληθινή μαρξική θεωρία για το κράτος έχει παρερμηνευθεί. Όταν καταλάμβανε την εξουσία, όπως ο ίδιος έλεγε, θα καταργούσε τον στρατό και την αστυνομία και θα ξεφορτωνόταν την κρατική γραφειοκρατία.

Εμπνευσμένο από τον ιδρυτή του πιο στρατιωτικοποιημένου, αστυνομοκρατούμενου και γραφειοκρατικού κράτους στην ιστορία, αυτό το πρόγραμμα, ανακοινωθέν μόλις έναν μήνα πριν την πραξικοπηματική κατάληψη της εξουσίας από τους μπολσεβίκους, θα μπορούσε να ιδωθεί ως ένα ευφυές αστείο. Βλέποντας, ωστόσο, τον πατέρα του ολοκληρωτισμού να προωθεί την ιδέα ενός ελάχιστου κράτους, όπως κάνουν οι [δεξιοί] ελευθεριακοί, δεν θα πρέπει να λυθούμε στα γέλια. Γιατί αυτή η απάτη μας προσφέρει το κλειδί για ένα από τα πλέον ουσιώδη χαρακτηριστικά του κομμουνισμού: την απόλυτη αντίθεση μεταξύ έργων και λόγων.

Ο Γκορμπατσόφ έσφαλε όταν θεωρούσε ότι μπορούσε να παραπλέμψει στον Λένιν για να νομιμοποιήσει την *γκλάσνοστ*, με την έννοια της ελευθερίας της γνώμης. Ο Λένιν στο έργο του *Τι να κάνουμε*; έγραφε: «Η ελευθερία της γνώμης είναι η ελευθερία του οππορτουνισμού, η ελευθερία μετασχηματισμού του κόμματος σε κόμμα δημοκρατικών μεταρρυθμίσεων, η ελευθερία να εισάγεις στον σοσιαλισμό τις ιδέες της μπουρζουαζίας και των στοιχείων της. Ελευθερία της γνώμης σημαίνει εκλεκτικισμός και απουσία αρχών».³

³ Ακριβέστερα βλέπε Βλαδίμηρος Ίλιτς Λένιν, *Τι να κάνουμε; Τα φλέγοντα ζητήματα του κινήματός μας*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 2002 (1902), σσ. 14 & 31: «... θα δούμε καθαρά πως "ελευθερία κριτικής" σημαίνει ελευθερία οππορτουνιστικής κατεύθυνσης μέσα στη

Οι επαναστάτες συνεχώς επιχειρούν να συνδυάσουν τη μοιρολατρία με την ελεύθερη βούληση. Εάν το μέλλον είναι προδιαγεγραμμένο, γιατί πρέπει να πασχίζουν τόσο πολύ; Ακόμα όμως και έτσι να έχουν τα πράγματα, συνεχώς απογοητεύονται. Το 1900 ο Ζαν Ζορές, ο μεγάλος Γάλλος σοσιαλιστής ηγέτης, δήλωνε: «Υποεκτιμήσαμε τις πιθανότητες επιβίωσης του καπιταλιστικού συστήματος». Αχ και να ξαναζούσε σήμερα!

Οι επαναστάτες, αφού πάντοτε επιτυγχάνουν το αντίθετο αποτέλεσμα από το επιδιωκόμενο, υποχρεώνονται να συμβιβαστούν με την άγρια αντιδιαστολή ρητορικής και πραγματικότητας: έπειτα, προκειμένου να απαλλαχθούν της δυσχερούς τους θέσης, αναγκαστικά αποδίδουν τη χρονία αποτυχία τους στους «εχθρούς της επανάστασης». Τους αναζητούν καταρχάς ανάμεσα στις τάξεις τους, για αυτό και η ιστορία των επαναστάσεων είναι η ιστορία των εκκαθαρίσεων. Ο αιώνιος μύθος της «προδομένης επανάστασης» τους επιτρέπει να αναζητούν την αίτια της αποτυχίας τους οπουδήποτε αλλού εκτός από εκεί όπου θα την εντοπίσουν: στις ίδιες τους τις ιδέες. Σε κάθε περίπτωση, η επανάσταση αποτυγχάνει και οι «μάζες» αρχίζουν να χάνουν το ενδιαφέρον τους για αυτήν. Συγγέροντας τα αποτελέσματα με τις αιτίες, οι επαναστάτες κατηγορούν τις μάζες για την αποτυχία τους και προχωρούν στη σφαγή τους. Αυτό το σενάριο παίχτηκε ξανά και ξανά από τον Ροβεσπιέρο, τον Στάλιν και τον Μάο. Αν και υποψιάζεται ότι μάλλον στερείται λαϊκής αποδοχής, απρόθυμη όμως να το ελέγξει επιτρέποντας ελεύθερες εκλογές, οποιαδήποτε επαναστατική κυβέρνηση αντάξια του ονόματός της εγκαθιδρύει ένα τυραννικό καθεστώς στο όνομα κάποιας «γενικής βούλησης» που θα ανέτρεπε εάν της δινόταν η ευκαιρία. Στο μεταξύ, αυτή η απονομιμοποιημένη κυβέρνηση εξαγγέλλει μεγαλεπήβολες αρχές προκειμένου να τις καταπατήσει. Αυτός είναι ο λόγος, γράφει ο Φερέρο, που «Η ουσία όλων των επαναστατικών κυβερνήσεων είναι η ανατροπή της δημοκρατικής διαδικασίας».

Εγγενώς ολοκληρωτικές και αναπόδραστα καταστρεπτικές, χάρη στη διπλή γελοιότητα της τελεολογικής τους θεώρησης για την ιστορία, οι επαναστάσεις αξιώνουν μια διεθνοιστική αποστολή. Πράγματι, ο Αλμπέρ Ματιέ, ένας από τους ιδρυτικούς πατέρες της ακαδημαϊκής ιστοριογραφίας στη Γαλλία, το είδε καθαρά. Στο έργο του *Μπολσεβικισμός και ιακωβινισμός*, γράφει: «Ο ιακωβινισμός και ο μποσλεβικισμός αποτελούν και οι δύο τους περιπτώσεις ταξικών δικτατοριών, μετερχόμενοι τα ίδια μέσα: τρομοκρατία, δημεύσεις, φόρους. Και οι δύο στοχεύουν στον μετασχηματισμό της κοινωνίας – όχι μόνο της ρωσικής κοινωνίας ή της γαλλικής κοινωνίας, αλλά της παγκόσμιας».⁴

Αυτός ο οικουμενιστικός μεσιανισμός συνιστά έναν σκοπό που αγιάζει όλα τα μέσα. Συγκεκριμένα, δικαιολογεί την καταστολή της δημοκρατίας – χάριν, περιττό να λεχθεί, του υπέρτερου συμφέροντος της δημοκρατίας! Μια

σοσιαλδημοκρατία, ελευθερία μετατροπής της σοσιαλδημοκρατίας σε δημοκρατικό κόμμα μεταρρυθμίσεων, ελευθερία για την εισαγωγή αστικών ιδεών και αστικών στοιχείων στο σοσιαλισμό... Η περίπτωση των Ρώσων σοσιαλδημοκρατών δείχνει πολύ παραστατικά το πανευρωπαϊκό φαινόμενο (που το έχουν σημειώσει από καιρό και οι Γερμανοί μαρξιστές) ότι η πολυθρύλητη ελευθερία κριτικής δε σημαίνει την αντικατάσταση μιας θεωρίας από μια άλλη, αλλά την ελευθερία απέναντι σε κάθε ολοκληρωμένη και βαθιά μελετημένη θεωρία, σημαίνει εκλεκτικισμό κι έλλειψη αρχών».

⁴ Αλμπέρ Ματιέ, *Le bolchevisme et le jacobinisme*, Librairie du Parti Socialiste et de l'Humanité, Παρίσι, 1920, σσ. 3-4.

ενδιαφέρουσα περίπτωση μνημονεύεται από τον Φερέρο. Κατά τη διάρκεια της επανάστασης του 1848 στη Γαλλία, ανετράπη τον Φεβρουάριο ο Βασιλιάς Λουδοβίκος Φίλιππος και, για πρώτη φορά, προέκυψε μια εθνοσυνέλευση μέσω καθολικής ψηφοφορίας των ανδρών. Το αποτέλεσμα της ψηφοφορίας απογοήτευσε ωστόσο τα ακροαριστερά κόμματα –όπως η ρωσική ψηφοφορία του Ιανουαρίου 1918 θα απογοήτευε τον Λένιν– διότι επανέφερε μια μετριοπαθή, συντηρητική πλειοψηφία. Προεικονίζοντας (χωρίς όμως τον ίδιο βαθμό επιτυχίας) τον Λένιν, η Αριστερά κατέβασε στους δρόμους τα συνήθη παρισινά πλήθη οπλισμένα, πλήθη που, αν και πάντα εύκαιρα για τις «επαναστατικές ημέρες» της Αριστεράς, δεν είναι κατά καμία έννοια αντιπροσωπευτικά της εθνικής πλειονότητας. Ό,τι επακολούθησε ήταν οι «ματωμένες ημέρες του Ιουνίου», μια τραγωδία, την οποία Γάλλοι ιστορικοί, όπως ο Ματιέ, εξέλαβαν ως καταστολή της γενικής βούλησης υποκινούμενη από αντιδραστικές δυνάμεις, ενώ φυσικά για να είμαστε ειλικρινείς, η διακύβευση –παραβλέποντας τα χρησιμοποιούμενα μέσα– ήταν η προστασία από το πλήθος μιας αντιπροσωπευτικής κυβέρνησης που εκλέχθηκε κατά πλειοψηφία. Τα κόμματα της άκρας Αριστεράς, σημειώνει ο Φερέρο, έβλεπαν τους εαυτούς τους ως θιασώτες της λαϊκής κυριαρχίας, αρκεί βέβαια ο λαός να ψήφιζε αυτούς και το πρόγραμμά τους. Διαφορετικά, είναι αυτά τα ίδια που θα έπρεπε να υποκαταστήσουν τον λαό. Εδώ έχουμε ήδη, πριν τον Λένιν, μια ξεκάθαρη περίπτωση λενινισμού, την επαναστατική πλάνη.

Αυτή η προβληματική δεν αποτέλεσε σε καμία περίπτωση προνόμιο των εξτρεμιστών, ενώ ορισμένες φορές παρήγαγε τόσο φάρσες όσο και τραγωδίες, όπως οι Ημέρες του Ιουνίου. Για παράδειγμα, το 1891, μια κυβέρνηση αριστερών αντιλήψεων λογόκρινε ένα θεατρικό έργο του Βικτοριέν Σαρντού, το *Θερμιδώρα*, υποστηρίζοντας ότι επιδείκνυε ασέβεια προς τον Ροβεσπιέρο. Δεν τους πέρασε από το μυαλό ότι περιορίζοντας την ελευθερία της έκφρασης (ακόμα και σε ένα κρατικά επιχορηγούμενο θέατρο, την Κομεντί Φρανσέζ), τσαλαπατούσαν μάλλον ένα βασικό ανθρώπινο δικαίωμα που η Γαλλική Επανάσταση είχε υποτίθεται κατακτήσει για όλη την ανθρωπότητα. Ήταν στο πλαίσιο μιας άγριας διαμάχης για τις αρετές του έργου που ο Ζορζ Κλεμανσό, υπερασπιζόμενος τον λογοκριτή υπουργό, εκστόμισε τη διάσημη ρήση του: «Η επανάσταση είναι αδιαίρετη!» Μια ανοησία που έκτοτε αναπαράχθηκε από την Αριστερά φθάνοντας έως τον Φρανσουά Μιτεράν. Είναι προτιμότερο, σύμφωνα με αυτό το σκεπτικό, να υπερασπίζεσαι το κύρος της Μεγάλης Επανάστασης παρά τις αρχές που αντιπροσώπευσε.

Η Επανάσταση είναι οικουμενική. Καλύπτει τα πάντα και σχεδιάζει να δημιουργήσει έναν «νέο άνθρωπο». Πηγαίνει παντού. Είναι έγκυρη για ολόκληρο τον πλανήτη και είναι αγνή. Είναι «αδιαίρετη».

Σήμερα, είναι κοινός τόπος ότι υπάρχουν και άλλα είδη «επαναστάσεων», με τον όρο να μην περιορίζεται σε αυτά τα ολοκληρωτικά και οικουμενιστικά σχέδια. Υπάρχουν «επαναστάσεις» στα σεξουαλικά ήθη, την τέχνη, τις επικοινωνίες. Και πράγματι, υπάρχουν ακόμα και πολιτικές επαναστάσεις, ειδικά η Αμερικανική Επανάσταση και η αγγλική Ένδοξη Επανάσταση, προϊόντα βαθύτερων κοινωνικών και οικονομικών αλλαγών που είχαν ήδη προηγηθεί και όχι απόπειρες εξαναγκαστικού προσανατολισμού της κοινωνίας σε ένα ουτοπικό μέλλον. Αναφορικά όμως με το ζήτημα της δημοκρατίας, η ιδέα της επανάστασης επινοήθηκε από τη Γαλλική Επανάσταση, αναπτύχθηκε κατά τη διάρκεια του δέκατου ένατου αιώνα και εφαρμόστηκε καταστροφικά καθόλη τη διάρκεια του εικοστού.

Μου φαίνεται ότι μόνο σύγχυση προκαλούμε αναφερόμενοι στους αντικομμουνιστικούς ξεσηκωμούς τους 1989 ως «επαναστάσεις». Αυτά τα μεγαλειώδη γεγονότα δεν απέβλεπαν στην επίτευξη κάποιου ουτοπικού στόχου· απεναντίας, η όλη τους αγωνία ήταν η αποκατάσταση προγενέστερων κανόνων και αξιών που είχαν ανατραπεί από πολιτικές συμμορίες. Στην περίπτωση αυτή, ο όρος «επανάσταση» χρησιμοποιείται σε αντιδιαστολή προς τον όρο «εξέγερση». Ευτυχώς, για τους άμεσα εμπλεκόμενους, δεν συνιστούν επαναστάσεις. Συνιστούν επιστροφή, ή έστω απόπειρες επιστροφής, σε αυθεντικές δημοκρατικές παραδόσεις. Πρόχειροι συμβολισμοί μας κάνουν να συγχέουμε την εξέγερση με την επανάσταση, αλλά μια αλλαγή καθεστώτος δεν συνεπάγεται αναγκαστικά μια επανάσταση. Την ίδια στιγμή, μια εξέγερση μπορεί να έχει ως στόχο την επαναδιακδίκηση παλιών δικαιωμάτων που είχαν καταργηθεί από τον ολοκληρωτισμό. Στην πραγματικότητα, οι αντικομμουνιστικές εξεγέρσεις του τέλους του εικοστού αιώνα υπήρξαν αντεπαναστατικοί, απελευθερωτικοί αγώνες. Αντεπαναστατικοί, φυσικά, δεν σημαίνει αντιδραστικοί, αλλά προοδευτικοί. Οι αντιδραστικοί στην Ευρώπη ήταν ή είναι οι υπερασπιστές της κομμουνιστικής επανάστασης.

Μακράν μιας επανάστασης, μιας βουτιάς σε ένα αδοκίμαστο μέλλον, οι αντικομμουνιστές επαναστάτες στρέφονται στο παρελθόν, στην περίοδο προτού εισέλθουν στο τούνελ του ολοκληρωτισμού. Ο κομμουνισμός υπήρξε για τις χώρες τους ένας πολιτικός παγετώνας. Εξερχόμενες του παγετώνα, οι πρώην κομμουνιστικές κοινωνίες βρίσκονται αντιμέτωπες με προγενέστερα προβλήματα, όπως ακριβώς είχαν αυτά όταν η επανάσταση τα κατέψυξε επιτόπου, συμπεριλαμβανομένων των προβλημάτων δημιουργίας πλουραλιστικών κοινωνιών με ελεύθερες αγορές, ελευθερίας της πληροφόρησης, ανεξιθρησκίας και όλων των υπολοίπων. Η έξοδος από τον κομμουνισμό συνεπάγεται την αναπλήρωση ενός μεγάλου μέρους από τον χαμένο χρόνο και τη γεφύρωση του χάσματος με κατεστραμμένους εξοπλισμούς και ανθρώπινους πόρους, εφόσον η κομμουνιστική εμπειρία δεν παρήγαγε τίποτε τόσο καλά όσο ερημότοπους και μαζικούς τάφους. Η έξοδος από τον κομμουνισμό μοιάζει με φυσιοθεραπεία για βαριά σακατεμένους, όχι με προπόνηση ολυμπιακού επιπέδου για πρωταθλητές. Στην πράξη, ωστόσο, το ουσιώδες είναι ότι η δημοκρατία δίνει μια ευκαιρία στην πρόοδο· η επανάσταση την παρεμποδίζει.

Το όφελος που μπορούμε να αποκομίσουμε από αυτή την τρομερή εμπειρία είναι η απελευθέρωση της πολιτικής σκέψης από την εμμονή της με την επανάσταση και η τοποθέτηση της δημοκρατίας στο επίκεντρο του στοχασμού. Η πολιτική δεν είναι μια απαγωγική επιστήμη. Η κοινωνική μηχανική έχει οδηγήσει από τη μια καταστροφή στην άλλη. Και οι δύο τρόποι θεώρησης των προβλημάτων προέρχονται από την ιδέα της επανάστασης. Αλλά η δημοκρατία είναι μια διαδικασία, όχι ένα πρόγραμμα. Δεν ισχυρίζεται ότι προσφέρει λύσεις. Είναι ένας τρόπος εύρεσης λύσεων.

Το θέμα μας εδώ δεν είναι η κλασική διάκριση στην πολιτική επιστήμη μεταξύ κοινωνικής κατασκευασιοκρατίας και πίστης στην «αυθόρμητη τάξη». Είναι αλήθεια, φοβάμαι, ότι πάντα θα μπαίνουμε στον πειρασμό να χτίσουμε μια νέα πραγματικότητα, καταστρέφοντας βίαια εάν κριθεί σκόπιμο την παλιά, στη βάση μιας ιδέας. Ωστόσο, πάντα θα έχουμε ανάγκη από ιδέες· ο σκοπός της δημοκρατίας είναι ο καθορισμός των κανόνων σύμφωνα με τους οποίους μπορούν να εφαρμοστούν. Οι ριζοσπάστες της δεκαετίας του 1960

αντιτέθηκαν σε όλες τις μορφές εξουσίας, αποδεικνυόμενοι ωστόσο εξουσιαστές του χειρίστου είδους. Αυτό είναι μόνο ένα επιφανειακό παράδοξο. Όπως όλοι οι επαναστάτες, αντιτίθενται στο κράτος ωστόσο το καταλάβουν και έπειτα τίθενται υπέρ της ολοκληρωτικής κρατικής κυριαρχίας. Όταν δεν καταφέρουν να κατακτήσουν την εξουσία, στρέφονται στην τρομοκρατία. Η διαφορά είναι ότι οι ριζοσπάστες ήταν αντιδημοκράτες εκτός του κρατικού μηχανισμού· οι κομμουνιστές ήταν αντιδημοκράτες εντός του. Το να είσαι όμως υπέρ της επαναστάτης σημαίνει πάντα να είσαι υπέρ του ολοκληρωτισμού.

Η δημοκρατία δεν σημαίνει απουσία κυβέρνησης. Απεναντίας, είναι η μόνη μορφή διακυβέρνησης που είναι αποτελεσματική, επειδή είναι η μόνη που μπορεί ταυτόχρονα να υπηρετεί την κοινωνία των πολιτών και να αξιοποιεί τις δημιουργικές της δυνάμεις. Λέγεται ότι η αναρχία οδηγεί στον δεσποτισμό, πράγμα αληθές. Αυτό που έχει ειπωθεί σπανιότερα είναι ότι ο δεσποτισμός οδηγεί στην αναρχία. Αυτό όμως είναι το δίδαγμα αυτών των κατεστραμμένων και αποδιοργανωμένων κοινωνιών, όπως απέμειναν μετά τον κομμουνισμό, ο στόχος της «επανάστασης».

Ο Λιονέλ Ζοσπέν και Η μαύρη βίβλος

Ο Ζαν-Ρενέ Βαν ντερ Πλάτσεν πήρε συνέντευξη για λογαριασμό της εφημερίδας *Λε Φιγκαρό* (14 Νοεμβρίου 1997) από τον Ζαν-Φρανσουά Ρεβέλ αναφορικά με την ενόχληση του Λιονέλ Ζοσπέν όταν ερωτήθηκε για το βιβλίο *Η μαύρη βίβλος του κομμουνισμού*.⁵

Ποια ήταν η αντίδρασή σου στη δήλωση του Λιονέλ Ζοσπέν;

Καταρχάς, θα ήθελα να πω ότι η δήλωση του πρωθυπουργού περιείχε δυο ιστορικά λάθη. Στην ομιλία του, ο Λιονέλ Ζοσπέν αναφέρθηκε στο Λαϊκό Μέτωπο, την Αντίσταση και τον Συνασπισμό της Αριστεράς, υπονοώντας ότι το Κομμουνιστικό Κόμμα Γαλλίας έχει συμμετάσχει σε όλους τους αγώνες της γαλλικής Αριστεράς. Λοιπόν, το 1924, το ΚΚΓ αντιτέθηκε στον Συνασπισμό της Αριστεράς που είχε σχηματίσει μια ριζοσπαστική-σοσιαλιστική κυβέρνηση. Επομένως, λανθασμένα ισχυρίζεται ότι το ΚΚΓ ανέκαθεν βρισκόταν στο πλευρό των σοσιαλιστών. Το μόνο που μπορώ να πω είναι ότι εκπλήσσομαι που ο γενικός γραμματέας του σοσιαλιστικού κόμματος είναι τόσο ανενημέρωτος για την ιστορία της Αριστεράς.

Ο πρωθυπουργός διαπράττει ένα δεύτερο λάθος με το να λέει: «Όταν η ναζιστική Γερμανία ήταν αντίπαλός μας, η Σοβιετική Ένωση ήταν σύμμαχός μας». Όλοι γνωρίζουν ότι η ΕΣΣΔ δεν ήταν πάντα σύμμαχός μας και ότι αρχικά είχε συμμαχήσει με τους ναζί. Ο Στάλιν ποτέ δεν θα κήρυττε τον πόλεμο εναντίον της Γερμανίας. Ήταν μονάχα επειδή ο Χίτλερ επιτέθηκε στη Σοβιετική Ένωση που η τελευταία μπήκε στον πόλεμο. Για άλλη μια φορά, το βρίσκω πολύ περίεργο που ένας σοσιαλιστής πρωθυπουργός ξεπετά το Σύμφωνο Χίτλερ-Στάλιν, όπως ακριβώς οι κομμουνιστές το 1945. Ο Λιονέλ Ζοσπέν ανασκευάζει την ιστορία. Κάτι το οποίο δείχνει ότι η προσχώρηση του σοσιαλιστικού κόμματος στην ιστορική αλήθεια συντελείται με ακόμα πιο αργούς ρυθμούς από αυτούς του κομμουνιστικού.

Σε αυτή την εποχή «μεταμέλειας» πρέπει να αναμένουμε από τον πρωθυπουργό να αποτίσει φόρο τιμής στα θύματα του κομμουνισμού;

Είμαι σοκαρισμένος που ο Λιονέλ Ζοσπέν, με το να αγνοεί τα εγκλήματα που διαπράχθηκαν στο όνομα του κομμουνισμού, ενθαρρύνει το Γαλλικό ΚΚ να εμμένει στην άρνησή του σχετικά με τα λάθη του παρελθόντος. Αντί να επισημαίνει ότι ο κομμουνισμός, οπουδήποτε ανήλθε στην εξουσία, προκάλεσε βάρβαρα και εγκληματικά φαινόμενα, ο πρωθυπουργός έχει προτιμήσει να αποκρύψει τον ολοκληρωτικό χαρακτήρα της κομμουνιστικής ιδεολογίας. Με αυτή την έννοια, το σοσιαλιστικό μας κόμμα υπολείπεται μακράν του Κομμουνιστικού Κόμματος Ιταλίας, το οποίο κατάφερε να

⁵ Στεφάν Κουρτουά, Νικολά Βερτ, Ζαν-Λουί Πανέ, Αντρέι Πατσκόφσκι, Κάρελ Μπάρτοσεκ, Ζαν-Λουί Μαργκολέν, *Η μαύρη βίβλος του κομμουνισμού: εγκλήματα, τρομοκρατία, καταστολή*, μτφρ. Αλέξης Εμμανουήλ & Αγγελική Ξυδή, επιμ. Ήλιος Γιαννακάκης, εισ. Δημήτρης Δημητράκος, επιμ. Ριχάρδος Σ. Σωμερίτης, Βιβλιοπωλείον της Εστίας – Ι. Δ. Κολλάρου & Σίας Α.Ε., Πολιτική και Ιστορία 47, Αθήνα, 2001.

προχωρήσει σε αυτοκριτική μετά το 1968 και τα γεγονότα στην Πράγα, προχωρώντας ακόμα πιο βαθιά μετά το 1989.

Πιστεύεις, όπως ο Λιονέλ Ζοσπέν, ότι πρέπει να διακρίνουμε μεταξύ μαρξισμού, λενινισμού, σταλινισμού και κομμουνισμού;

Η διάκριση του λενινισμού από τον σταλινισμό έχει αντικρουστεί εδώ και περισσότερο από είκοσι χρόνια. Για χρόνια, ακούγαμε επανομαζόμενους ιστορικούς να λένε ότι ο σταλινισμός συνιστούσε προδοσία του λενινισμού. Σήμερα, έχει επαρκώς καταδειχθεί ότι οι αρχές του τρόμου και του ολοκληρωτισμού προτάθηκαν και τέθηκαν σε εφαρμογή από τον ίδιο τον Λένιν. Και ένα βιβλίο, όπως *Η τύφλωση*⁶ του Κριστιάν Ζελέν, δείχνει ότι το Σοσιαλιστικό Κόμμα Γαλλίας, ήδη από το 1918, ήταν ενήμερο για τον ολοκληρωτικό χαρακτήρα της μπολσεβίκικης επανάστασης. Ήταν ακριβώς επειδή ορισμένοι Γάλλοι σοσιαλιστές εκείνης της περιόδου αναγνώρισαν την πραγματική φύση του λενινισμού που το Γαλλικό Τμήμα της Εργατικής Διεθνούς διασπάστηκε στο συνέδριο της Τουρ το 1920. Έτσι, και πάλι, τραβώντας μια γραμμή μεταξύ σταλινισμού και λενινισμού, η οποία δεν είναι πλέον υπερασπίσιμη, ο πρωθυπουργός φαίνεται να μην ενημερώνεται σχετικά με τις νεότερες έρευνες.

Ο Λιονέλ Ζοσπέν έχει αρνηθεί την «εξίσωση του ναζισμού με τον κομμουνισμό». Πρέπει να τους ιεραρχούμε;

Κάποιος θα ευχόταν η γαλλική Αριστερά να είχε επιτέλους κατανοήσει ότι δεν υπάρχει καμία διαφορά μεταξύ «καλών» και «κακών» δημίων. Είναι καλύτερα να δολοφονείται από τον Πολ Ποτ από ό,τι από τον Χίτλερ; Δεν υπάρχει κανένας λόγος για τη χάραξη διαχωριστικής γραμμής μεταξύ των θυμάτων του κόκκινου και του μαύρου ολοκληρωτισμού. Οι ναζί ποτέ δεν κράτησαν μυστικές τις προθέσεις τους: κατάργηση της δημοκρατίας, κυριαρχία διά της βίας και συστηματικοί φυλετικοί διωγμοί. Μας λένε ότι οι κομμουνιστές διέθεταν ένα ιδεώδες. Μπαίνω στον πειρασμό να πιστέψω ότι αυτό τους καθιστά ακόμα χειρότερους, διότι αυτό σημαίνει ότι εκατομμύρια ανθρώπων εξαπατήθηκαν σκόπιμα. Διότι, επιπροσθέτως των εγκλημάτων, είχαμε το πλέον άθλιο ψέμα.

Σύμφωνα με τον πρωθυπουργό, το Κομμουνιστικό Κόμμα Γαλλίας «δεν έβαλε ποτέ χέρι στις ελευθερίες μας»...

Αυτό συνέβη διότι δεν είχε ποτέ την ευκαιρία. Το χαρακτηριστικό γνώρισμα του Κομμουνιστικού Κόμματος Γαλλίας είναι ότι, για ένα μεγάλο διάστημα και παράλληλα με το Πορτογαλικό ΚΚ, υπήρξε το σταλινικότερο όλων των ευρωπαϊκών ΚΚ. Το πορτογαλικό κόμμα έφθασε να εξαφανιστεί. Όχι όμως και το Γαλλικό ΚΚ, το οποίο χάρη στο σοσιαλιστικό κόμμα, συνεχίζει να διαδραματίζει πολιτικό ρόλο. Για αυτό θα μπορούσαμε μάλλον να είχαμε ελπίσει ο Λιονέλ Ζοσπέν να πιέσει τους κομμουνιστές να προχωρήσουν σε

⁶ Christian Jelen, *L'aveuglement: les socialistes et la naissance du mythe soviétique*, με τη βοήθεια του Ήλιου Γιαννακάκη και πρόλογο του Ζαν-Φρανσουά Ρεβέλ, Flammarion, Παρίσι, 1984.

μια ειλικρινή αναγνώριση των λαθών τους. Αυτές τις μέρες, το ζήτημα της ιστορίας του κομμουνισμού δεν είναι πλέον απλώς πολιτικό – είναι ηθικό. Και είναι σε αυτό το επίπεδο που τα λόγια του Λιονέλ Ζοσπέν με απογοήτευσαν.

Μεταγραφές ονομάτων και όρων

Βαν ντερ Πλάτσεν Ζαν-Ρενέ (Van der Plaetsen Jean-René)
Ζελέν Κριστιάν (Jelen Christian)
Ζορές Ζαν (Jaurès Jean)
Ζοσπέν Λιονέλ (Jospin Lionel)
Κλεμανσό Ζορζ (Clemenceau Georges)
Κομεντί Φρανσέζ (Comédie Française)
Λισένκο Τροφίμ (Lysenko Trofim)
Ματιέ Αλμπέρ (Mathiez Albert)
Σαρντού Βικτοριέν (Sardou Victorien)
Συνασπισμός της Αριστεράς (Καρτέλ ντε Γκος/Cartel des Gauches)
Φερέρο Γκουλιέλμο (Ferreiro Guglielmo)